

Analógia a jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő, idegen eredetű főnevek tárgyesetében

1. Bevezetés. A magyar anyanyelvi nyelvhasználók sok esetben kötőhangzó betoldása nélkül tesznek tárgyesetbe kettős vagy hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főneveket (pl. *Bankst, Eartht*). E tendencia azonban nem kizárólagos, hiszen sok esetben találhatóak kötőhangzóval ellátott alakok is (pl. *Bankset, Earthöt*). Mivel a mássalhangzó-kapcsolatra végződő magyar főnevek tárgyesetében megjelenik a kötőhangzó (*bokszot, bicepszet*), felmerül a kérdés, mivel magyarázható a kötőhangzó megjelenése és meg nem jelenése közötti ingadozás az idegen eredetű főnevek tárgyesetben lévő alakjai között? A jelen-ségre analógiás keretben kísérek meg választ adni.

Jelen írás szerkezete a következőképpen épül fel. A 2. pontban bemutatom az analógiás nyelvelmélet fogalmát, összehasonlítva a nem csak felszíni formákkal foglalkozó szabályalapú nyelvtanokkal; a 3. pontban ismertetem a vizsgálni kívánt adatokat, valamint azok előfordulásának gyakoriságát; a 4. pontban megkísérem feltérképezni azokat a csoportokat, melyek analógiás hatást fejthetnek ki a vizsgált adatokra, miközben foglalkozom a banda- (*gang-*)jelenséggel.

Megoldási javaslatom egy olyan eljárást feltételez, amely a mögöttes ábrázolások és a felszíni alakok között nem, hanem csak a felszíni alakok között teremt kapcsolatot.

2. Az analógiás nyelvelméletről. KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY (2011a: 194–195) nyomán az analógia elvéről elmondható, hogy a nyelvben azt jelenti, amit hétköznapi szóval rendszerességgnek nevezünk. Tekintsük a következő aránypárt:

$$\text{alanyeset} : \text{tárgyeset} = \langle \text{szótő} \rangle : \langle \text{szótő} \rangle + -t$$

Ha e fenti összefüggés minden esetben igaz lenne, akkor kijelenthetnénk, hogy a magyarban a tárgyeset képzése teljesen rendszeres. Léteznek azonban a tárgyesetű alakok képzésének olyan alcsoportjai, melyek nem felelnek meg a fenti aránypárnak. Az ilyen, kisebb létszámú alcsoportokat „kivételesnek” nevezik. Az analógia akkor érvényesül tökéletesen, ha nincsenek „kivételek”.

Maga az *analógia* szó azonban nemcsak a rendszerszerűséget magát jelöli, hanem azt a változást, folyamatot, ami a rendszerszerűség irányába halad, azaz a kisebb, „kivételes” csoportok kiküszöbölésével jár. Maga a „kivételesség” graduális fogalom: minél kisebb létszámú egy csoport, annál „kivételesebbnek” érezzük.

Az analógiás nyelvtanoknak két központi fogalma van, a hasonlóság és a gyakoriság. KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY (2011b: 32–33) alapján a hasonlóságról elmondható, hogy ha két vagy több nyelvi elem között hasonlóság áll fenn, akkor ez más szempontból való hasonlósággal is együtt jár. Általában

az elemek formája, valamint funkciója között állnak fenn hasonlóságok. Ezen elvek egyik speciális esete, amikor

a) a hasonló funkciók hasonló formával társulnak.

A fenti elv a váltakozások minimalizálását mondja ki (antiallomorfia). Egy másik speciális eset pedig a következő:

b) a hasonló formáknak hasonló funkcióval való megjelenítése.

Az utóbbi a homonímiát minimalizálja. Elmondható, hogy minden alakra több szempontú és különböző erősségű analógia hat. Ebből kifolyólag az analógiás elméletben minden forma létrehozása vagy megértése egy optimalizációs eljárásnak adható meg. Ez az eljárás abban áll, hogy megtaláljuk azokat a korábbi példákat, illetve azt a korábbi általánosítást, amely vagy amelyek a legjobban magyarázzák az adott formát és funkcióját. A gyakrabban tapasztalt korábbi mintáknak nagyobb a jelentőségük ezekben az eljárásokban. Létezik két jelenségkör, amelyek közvetlenebb bizonyítékkal szolgálhatnak az analógiás hatás mechanizmusára: a nyelvi változás és a nyelvi variáció. Mindkét jelenséget magyarázható az azal, hogy egy bizonyos típusú funkciót több, nagyjából egyenrangú analógiás példa alapján eltérő formák fejezhetnek ki, vagy éppen fordítva: egy formához több, elkülönülő funkció tartozik, és ennek következtében instabil helyzet áll elő. Azaz egy adott alakra több, nagyjából azonos erősségű olyan analógia hat, amelyekben a formai vagy a funkcionális minták egymásnak ellentmondanak.

Az említett szerzők az analógiaalapú elméletben a variációkban részt vevő alakokra ezt a hipotézist fogalmazzák meg: „A választásunkat a korábban halott hasonló alakok megoszlása (azaz az előfordulási gyakoriság) határozza meg” (KÁLMÁN–REBRUS–TÖRKENCZY 2011b: 33).

A szabályalapú, illetve az analógiás megközelítés eltéréseit RUNG ANDRÁS (2011: 2) a következő táblázatban szemlélteti:

1. táblázat

A szabályalapú és az analógiás megközelítés eltérései RUNG (2011) alapján

Szabályalapú megközelítés	Analógiás megközelítés
szabályok rendszere	nagyméretű adathalmaz a valós nyelvhasználat alapján
típusokon alapszik	példányokon alapszik
a konceptuális tér szabálykörnyezetekre oszlik fel	a konceptuális tér atomi marad
globális, makroszintű	helyi, mikroszintű
tanulási stratégiát igényel, hogy felfedezze a szabályokat az adatokban	tanulási stratégiát igényel az adatok eléréséhez és elemzéséhez

statikus, merev	dinamikus, rugalmas
használat: találd meg az adott környezetre alkalmazható szabályt	használat: találd meg megfelelő mintát, amelynek a viselkedését követni lehet
szükségszerű tudni, hogy a szabályok miképp lépnek interakcióba	szükségszerű az adatok gyors elérése
a viselkedésben a határok élesek és pontosak	a viselkedésben az átmenetek fokozatosak és bizonytalanok
szabályok által meghatározott	szabályok által meghatározottnak tűnik
elvárásainkat kizárólag a szabályok határozzák meg	elvárásaink az adott kontextus alapján alakulnak
explicit, direkt	implicit, indirekt
a használat a leírás függvénye	a használat maga a leírás

3. A vizsgálandó adatok. Jelen írás a kettős, illetve hármás mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű, monomorfemikus főnevekre fókuszál. Az ilyen főnevek, a magyar nyelvben tárgyasetben állva, a tárgyrag szintetikus toldalék voltából kifolyólag állhatnak kötőhangzóval vagy kötőhangzó nélkül (vö. TÖRKENCZY–SIPTÁR 2000: 83).

A 2. táblázat elején található a hármás mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek, majd ezeket követik a kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződők. A vizsgált szavak egyike sem lehet nyitótő, és vagy koronális rés-hangra (*sz, z, s, zs*), vagy koronális nazálisra (*n, ny*), vagy koronális közelítőhangra (*j*) kell, hogy végződjenek, hiszen magánhangzó-zérus váltakozás csak az e tulajdonságokkal bíró tövek esetén lehetséges. Az előfordulási gyakorisághoz tartozó számértékek a Google kereső találatainak számát jelentik.

2. táblázat

A vizsgált szavak alakjainak eloszlási aránya

Vizsgált szó/találatok száma	Kötőhangzós alak	Kötőhangzó nélküli alak
<i>Hanks</i>	3 650 (<i>Hankset</i>)	5 770 (<i>Hankst</i>)
<i>Banks</i>	1 134 (<i>Bankset</i>)	695 (<i>Bankst</i>)
<i>Barnes</i>	2 (<i>Barnesot</i>)	189 (<i>Barnest</i>)
<i>Holmes</i>	401 (<i>Holmesot</i>)	7 110 (<i>Holmest</i>)

<i>Phelps</i>	3 400 (<i>Phelpset</i>)	5 540 (<i>Phelpst</i>)
<i>Hepburn</i>	1 (<i>Hepburnöt</i>)	6 690 (<i>Hepburnt</i>)
<i>fájl</i>	4 130 (<i>fájlot</i>)	611 000 (<i>fájlt</i>)
<i>görl</i>	35 (<i>görlöt</i>)	8 (<i>görlt</i>)
<i>Earth</i>	724 (<i>Earthöt</i>)	407 (<i>Eartht</i>)

A keresésekhez a következő magyarázatok tartoznak. A *Hanks* alak esetében a keresett kifejezések a *Tom Hankst*, illetve a *Tom Hankset* alakok voltak. A Google kereső túlnyomó többségben magyar szöveggörnyezetben lévő találatokat adott ki, így az előfordulások számát megbízhatónak tekinthetjük (legalábbis a két alakváltozat előfordulásának arányát tekintve). Ugyanilyen problémamentesen lehetett rákeresni a *Holmes* alakra, ahol a keresőbe írt kifejezés a *Sherlock Holmes* volt; a *Phelps* tulajdonnévre és az *Earth*-re, ahol a keresési találatok döntő többsége a *Google Earth* alakra hivatkozott, valamint a *fájl* főnévre. A *Banks* esetében, mivel a keresés eredményét torzította a *Bankset Energy Ltd* nevű cégre mutató találatok nagyszámú előfordulása, a keresett kifejezés a *Tyra Banks(e)t*, valamint az *Elizabeth Banks(e)t* alakok voltak. A táblázatban megadott találati számok e két alak minden előfordulását mutatják. A *Barnes*-ra történő keresés esetében a *BarNEST* nevű szoftverre mutató találatok kiküszöbölése érdekében a keresőbe beírt kifejezés a *Cliff Barnes(o)t* volt, a *Hepburn*-re vonatkozó keresés pedig, a *Hepburnt - The Hepburn UK Discography site*-ra mutató találatok kiküszöbölése érdekében az *Audrey Hepburn(ö)t* alakkal történt.

4. Analógiás megközelítés

4.1. A bandák. Ahogy az a 2. pontban kifejtettem, az analógiás nyelvitanoknak két kulcsfontosságú fogalma a hasonlóság és a gyakoriság. A hasonló alakú és funkciójú szavak csoportokba, ún. bandákba sorolhatóak. A bandákról GERKEN–WILSON–GÓMEZ–NÜRMSOO (2009: 115) alapján az mondható el, hogy olyan csoportok, melyek minden tagja bizonyos szempontból hasonlóan viselkedik. A morfológiai paradigmák éppen ezért alapvetően bandáknak tekinthetőek. Egy banda erőssége tagjainak számától, az őket összekötő hasonlósági tulajdonságoktól, valamint az elemek előfordulásának gyakoriságától függ. Egy-egy olyan szóalakra, mely analógiás célpont, egyszerre több banda is hatással lehet. A legerősebb analógiás hatást kiváltó banda mintájára a célszó is elkezd a banda tagjaihoz hasonlóan viselkedni, ezáltal pedig tagjává válik a bandának. Jelen írás elsődleges célkitűzése feltérképezni azokat a bandákat, amelyek analógiás hatást gyakorolnak az idegen eredetű, jelölt mássalhangzó-kapcsolatra végződő monomorfemikus főnevekre, és megállapítani, hogy e bandák közül melyeknek

válnak tagjaivá a vizsgált főnevek. A továbbiakban vizsgáljuk külön a hármas és külön a kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződő főneveket!

4.2. A hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek. A hármas magánhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek mindegyike a CVCCC sémát követi, ebben kivétel nélkül egyeznek. A *Banks* tulajdonnév az egyetlen, ahol a kötőhangzóval ellátott tárgyesetben lévő alakok fordulnak elő többségben, minden más esetben a kötőhangzó nélküli alak dominál, különböző arányban. Ez azért meglepő, mert a *Hanks* főnév egyedül a szókezdő mássalhangzó tekintetében különbözik a *Banks*-tól, ám ott mégis, közel 1,6 : 1 arányban a kötőhangzó nélküli előfordulások állnak. Az pedig, hogy a kötőhangzó megjelenésére a szókezdő mássalhangzó lenne hatással, nagyon is valószínűtlen.

Ahhoz, hogy megtaláljuk, mely bandák fejtenek ki szignifikáns analógiás hatást a vizsgálandó szavakra, vezessük be a JIM és JULIETTE BLEVINS (2009: 2–3) által bemutatott négy tagból álló analógiamodelt. E modell működési mechanizmusát úgy lehet jellemezni, hogy ha egy A és egy B adatpár között egy R reláció található, akkor, ismerve ezt az R relációt, valamint C adatot, melyről tudjuk, hogy hasonlós A-hoz, kikövetkeztethető D, ami a B-nek lesz megfelelő adatmása. Sematikusan: $A : B = C : D$. Jelen tanulmányban az R reláció a tárgyeset képzése, tehát az A és C adatok alanyesetű főnevek (mivel funkciójukban hasonlóknak kell lenniük), míg a B és D adatok tárgyesetűek. Tekintettel arra, hogy a már meglévő magyar mintázatok fejtenek ki analógiás hatást az idegen eredetű főnevekre, ez utóbbiakat jelöljük C-vel (melyek tárgyesetben lévő alakváltozata kerül a D helyére), és a hatást kiváltó magyar főnevek állnak A helyén (B pedig ezek tárgyesetben lévő alakja). Mivel minden esetben különböző mértékű ingadozást tapasztalhatunk, több jelentős hatást kiváltó analógiás forrással kell számolnunk. Minden egyes vizsgált szónál meg kell keresnünk azokat a párokat (vagy párba állítható bandákat), amelyek magyarázni tudják mind a kötőhangzóval, mind a kötőhangzó nélkül álló alakokat. Tehát például a *Hanks* tulajdonnév esetében két aránypárunk van: $A_1 : B_1 = C_1 : D_1$ és $A_2 : B_2 = C_2 : D_2$. Tudjuk, hogy C_1 és C_2 helyén *Hanks* áll, D_1 helyén *Hankst*, D_2 helyén pedig *Hankset*. A_1 helyén olyan főnév, illetve főnév-banda áll, mely alakjában hasonló a *Hanks* alakhoz, tárgyesetben pedig nem járul hozzá kötőhangzó, míg A_2 esetében igen. Nyilvánvaló, hogy A_1 és A_2 nem lehet azonos.

A három mássalhangzóra végződő monomorfemikus magyar főnevekre TÖRKENCZY (1994: 320) a következő példákat adja: *dunszt, kunszt, karszt, verszt, mumpsz, szext, szfinx, szkunksz, vurst, borscs*. Mivel a zárhangra végződő alakok után mindig van kötőhangzó, a *dunszt, kunszt, karszt, verszt, szext* és *vurst* szavakkal a továbbiakban nem foglalkozunk. A *mumpsz* főnévvel az a probléma, hogy sok anyanyelvi nyelvhasználó nem ejti a [p] hangot, így a szó viselkedésében közelebb áll a két, mint a három mássalhangzóra végződő szavakhoz. Ami igazán érdekes, az a *szfinx* és *szkunksz* szavak, melyek ugyanarra a három mássalhangzóra végződnek, mint a *Hanks* és *Banks* főnév. A Magyar Nemzeti Szövegtárban rákeresve a *szfinx* alakra 567 találatot kapunk, a *szfinxet*-re 44-et, a *szfinxt*-re pedig 0-t. Ugyanígy a *szkunksz*-ra 4 a találatok számra, *szkunkszot*-ra és *szkunkszt*-ra egyaránt 0. Ilyen kis gyakoriságú szavak nem tudnak kellően erős analógiás hatást kiváltani, hiszen ha tudnának, a *Hanks* és *Banks* alakok túlnyomó többségben

kötőhangzóval kellene, hogy álljanak tárgyesetben. Úgy tűnik tehát, hogy a három mássalhangzóra végződő magyar monomorfemikus tövek bandája nem bír kellően erős analógiás hatást gyakorolni a hasonló formájú, idegen eredetű szavakra.

Vizsgáljuk meg az olyan, két mássalhangzóra végződő magyar monomorfemikus töveket, amelyek *ksz-re*, *nsz-re* és *psz-re* végződnek. A Magyar Nemzeti Szövegtárban csupán olyan *nsz-re* végződő monomorfemikus tövek találhatók, amelyeket nem tekinthetünk kellően gyakori alakoknak ahhoz, hogy releváns analógiás hatást tudjunk feltételezni róluk (pl. *reneszánsz*, ahol *reneszánszt* 96, *reneszánszot* 102; illetve *passziánsz*, ahol *passziánszt* 8, *passziánszot* 9).¹ Ugyanakkor *ksz-re* például a következő főnevek végződnek: *keksz*, *boksz*, *koksz*; *psz-re* pedig: *gipsz*, *snapsz*, *mopsz*. A találatok számai így oszlanak el: *keksz* 2012, *kekszet* 978, *kekszt* 0; *boksz* 3143, *bokszot* 258, *bokszt* 0; *koksz* 329, *kokszot* 99, *kokszt* 0; *gipsz* 1951, *gipszet* 568, *gipszt* 0; *snapsz* 62, *snapszot* 72, *snapszt* 0; *mopsz* 116, *mopszot* 76, *mopszt* 1. Ezen adatok alapján úgy látszik, hogy a zárhang + réshang szekvenciára végződő magyar monomorfemikus tövek olyan bandát alkotnak, amelyek tagjai tárgyesetben kötőhangzóval állnak. Ezen alakok előfordulásának gyakorisága kellően nagy ahhoz, hogy a memóriából könnyedén előhívhatóak legyenek, így képesek érzékelhető analógiás hatást kiváltani. Azok a magyar anyanyelvi nyelvhasználók, akik a vizsgált idegen eredetű főnevek tárgyesetét kötőhangzóval képezik, úgy tekintenek e főnevekre, mint az imént bemutatott banda tagjaira. A C_1 *Hanks*-hez tehát például egy A_1 *keksz*-et rendel a nyelvhasználó, és a *keksz* : *kekszet* pár között meghúzódo reláció mintájára a *Hanks* : *Hankszet* párt hozza létre.

Nem analógiás keretben erről úgy adhatnánk számot, hogy azon magyar anyanyelvi nyelvhasználók részéről, akik kötőhangzó nélkül képezik a vizsgált idegen eredetű főnevek tárgyesetben lévő alakját, feltételezhetünk egy olyan elidegenítő hatást, mely izolátumként kezeli e szavakat, amelyeken nem mennek végbe olyan folyamatok, mint a magyar vagy idegennek nem érzett szavak esetében. A kötőhangzó megjelenése felbontaná az izolált formát, hiszen a szótag és morfémahatár a kötőhangzóval álló alakokban már nem esne egybe (pl. *Hanks* → *Hank - set*). Optimalitáselméleti keretben egy olyan illesztési (*Align*) korlát alkalmazásával, ami azt várná el, hogy ami egy szótagba tartozott a ragozatlan alakban, az tartozzék egy szótagba a toldalékolt alakban is, számot tudnánk adni a jelenségről. E magyarázat analógiás alapúvá tétele azonban további kutatást igényel. Ebben az esetben olyan A_2 : B_2 főnévpárok – első tagjának – minél nagyobb előfordulású bandáját kell keresnünk, ahol mind A_2 , mind B_2 egy szótagos és a *sz-re* végződik.² Az e tulajdonsággal rendelkező banda tagjai például a *kosz*, a *szesz*, az *ász*. A Magyar Nemzeti Szövegtár alapján e banda példaként említett tagjainak gyakorisága (*kosz*: 2575, *koszt*: 1378,³ *koszot*: 0; *szesz*: 1774, *szeszt*:

¹ Az *nsz-re* végződő tövek esetében csak fonológiai van CC, fonetikailag az *sz* előtti nazális a magánhangzó nazalizációjaként realizálódik.

² Noha úgy tűnik, hogy a már meglévő idegen eredetű alakból kiindulva keressük a magyar megfelelőket, ne feledjük, hogy az analógiás hatás az élőbeszédben a magyar alakoktól indul, és vonzza maga felé a vizsgált főneveket.

³ Az eredményt torzítják a *koszt* alanyesetű főnévre érkező találatok, ám a lényegen ez nem változtat: a *kosz* főnév tárgyesetben kötőhangzó nélkül áll.

1076, *szeszet*: 12; *ász*: 1528, *ászt*: 437, *ásztot*: 0) szintén kellően nagy ahhoz, hogy szignifikáns analógiás hatást tudjon kiváltani.

Megállapítottuk tehát, hogy a két, analógiás hatást kiváltó banda a *ksz*, *nsz* vagy *psz* szekvenciára végződő monomorfemikus tövek csoportja, mely megköveteli a kötőhangzó jelenlétét tárgy esetben; valamint az olyan monomorfemikus főnevek csoportja, melyek kódájában egyedül *sz* áll, és nem vár el kötőhangzót tárgy esetben. A vizsgált alakokhoz formában a korábban említett banda áll közelebb, mégis azt tapasztalhatjuk, hogy egyedül a *Banks* alak esetében képes erősebb hatást kifejteni az utóbb említett bandával szemben. A miéltre nehéz lenne megnyugtató magyarázatot adni. Mint ahogy arra is nehéz lenne, hogy miért érzik idegenebbnek – ha az elidegenítést tekintjük az anyanyelvi nyelvhasználók egyik motivációjának – a *Holmes* alakot (ami nagyjából 18 : 1 arányban áll kötőhangzó nélkül) a *Hanksnél* vagy a *Phelpsnél* (ahol az aránypár kb. 1,6 : 1). A szonoritási sorbarendezést egyedül a *Barnes* és *Holmes* alakok nem sértik, ellentétben a többi vizsgált CVCCC szerkezetű főnévvel.⁴ Ilyen kevés adat mellett nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy az e tulajdonsággal rendelkező, idegen eredetű CVCCC szerkezetű főnevekre a tárgy esetben kötőhangzót meg nem követelő banda nagyobb analógiás hatással lenne, mint a másik, kötőhangzót elváró. Ha azonban mégis létezik ilyen tendencia, kérdéses, hogy a szonoritási sorbarendezés univerzális tendenciájának megfelelő idegen eredetű főnevek miért váltják ki a magyar anyanyelvi nyelvhasználókból az elidegenítő hatást.

4.3. A kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek.

Ahogy az a 2. táblázatból leolvasható, a két mássalhangzóra végződő idegen eredetű főnevek közül a *görl* és *Earth* alakok az esetek többségében kötőhangzóval állnak tárgy esetben, míg a *fájl* és a *Hepburn* alakoknál a kötőhangzó nélküli alakváltozat a gyakoribb. Az *Earth*, a *görl* és a *Hepburn* szavak az angol eredetiben a svához [ə] közel álló hangszínű magánhangzót tartalmaznak, melyet a magyar anyanyelvi nyelvhasználók *ö*-vel [ø] helyettesítenek. Ezen főnevek esetében tehát *ö*-t tartalmazó töveket kell elsősorban keresnünk.

A vizsgált főnevek megegyeznek abban, hogy az elágazó kód első tagja nem-nazális zengőhang. Az elágazó kódak rendre a következő szekvenciákat tartalmazzák: *jl*, *rl*, *rθ*,⁵ valamint *rn*. Nézzük meg, hogy milyen, hasonló elágazó kódára végződő magyar monomorfemikus főnevet találunk, és milyen gyakorisággal jelennek ezek meg a Magyar Nemzeti Szövegtár gyűjteményében.

Jl elágazó kódot tartalmazó monomorfemikus főnévre egyedül a *gejl* találatot kapjuk. A találatok száma mindössze 65, a *gejlt* alaknak 1, a *gejlet*-nek 0. *Rl* és *rsz* elágazó kódájú monomorfemikus főnévre nincs releváns találat. (A *görl* itt célszóként szerepel, az egyéb találatok pedig olyan idegen eredetű tövek – pl. *Karl*, *Pearl*, *Earl* –, amelyekről feltételezhetjük, hogy idegen eredetűeknek érznek őket a magyar anyanyelvi nyelvhasználók.)

⁴ A hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek szótagszerkezetére vonatkozó problémákat lásd korábbi cikkemben (LANTAY 2017: 479–482).

⁵ Az [θ] hang helyett [s]-t fogunk keresni a magyar szavak esetében, mivel a magyar anyanyelvi nyelvhasználók is ezzel helyettesítik.

A *gejl* szó alacsony gyakorisága miatt (illetve, hogy nagyon is elképzelhető, hogy a magyar nyelvhasználók számára éppúgy idegenként hat, mint a *fájl*), nem tételezhető fel jelentős analógiás hatás. Ugyanakkor a többi vizsgálandó szó esetében nincs ilyen mértékű formai hasonlóság. Ha azonban azon magyar főneveknek a bandáját nézzük, melyek nem nyitótövek,⁶ s szerkezetük a (C)VCC struktúrát követi, azzal a megkötéssel, hogy az elágazó kóda első hangja nem nazális szonoráns legyen, meg tudjuk magyarázni a vizsgált főneveket az egy *fájl*-on kívül. E banda tagjai például a *borz*, *gyolcs*, *korcs*, *karc*, *rajz*, *spájk*. Nem tagja a bandának például a *fürj*, a *bölcs* vagy az *árny*.

A *fájl* főnév nyilvánvalóan nem lehet tagja a korábban bemutatott bandának, hiszen az elágazó kódára vonatkozó megszorítást megszegi. Nyitótó sem lehet, mert a kötőhangzó, amikor megjelenik, mindig *o*, és soha nem *a*. A rendes tövek, ellentétben a nyitótövekkel, nem mindig kívánják meg a kötőhangzó megjelenését. Valószínűleg a magyar nyelvhasználók nem a *jl* szekvenciát keresik a szóvégen, amikor a *fájl* főnevet ragozni kívánják, hiszen minimális gyakoriságú, az analógia működésének pedig alaptétele, hogy mentális reprezentációkat hívunk elő. Ha tehát valami egyáltalán nem, vagy alulreprezentált, nem tud analógiás hatást gyakorolni. Így tehát az olyan, monomorfemikus, nem nyitótó magyar főnevek bandáját kell néznünk, melyek utolsó mássalhangzója az *l*, és nem kikötés az elágazó kóda (de nem is tiltott). Ebbe a bandába könnyedén beilleszthető a *fájl* főnév, és viselkedése is magyarázható. E banda tagja például a *bál* (*bált*, *bálok*), a *cél* (*célt*, *célok*) vagy a *gól* (*gólt*, *gólok*). Nem tagja például a *nyál* (*nyálat*, *nyálok*), a *fél* (*felet*, *felek*) vagy a *hal* (*halat*, *halak*).

Az *Earht* alakra, hasonló módon, valószínűleg a nem nyitótó, monomorfemikus, *sz*-re végződő főnevek bandái gyakorolnak hatást. A kötőhangzót meg nem követelő *sz*-re végződő főnevek bandájának tagjai például a *kosz* (*koszt*, *koszok*), *rész* (*részt*, *részek*); kötőhangzót megkövetelő, *sz*-re végződő főnevek bandájának tagjai például a *boksz* (*bokszot*, *bokszok*), *koksz* (*kokszot*, *kokszok*), *keksz* (*kekszet*, *kekszek*).

Rn-re végződő monomorfemikus tövekre a *modern* és a *Horn* főneveket találjuk a Magyar Nemzeti Szövegtár gyűjteményében. A *modern*t alakra 25 a találatok száma, a *modernet*-re 84, míg a *Hornt* alakra 278, a *Hornot*-ra pedig 10. A 2. táblázat alapján a *Hepburn* alak a *Horn*-hoz hasonlóan viselkedik abban a tekintetben, hogy tárgyasetben nagyobb arányban áll kötőhangzó nélkül, mint kötőhangzóval. Könnyen belátható, hogy a *modern* szó előfordulási gyakorisága nagyobb, mint a *Horn* főnévé (a *Horn* alakra történő egyszerű keresés találatainak száma 24 236, míg a *modern* esetében ez 88 068), éppen ezért az volna az elvárható, hogy nagyobb analógiás hatást is váltson ki, mégsem ezt látjuk. Pusztán a *Horn*

⁶ A nyitótövek olyan tövek (vö. NÁDASDY–SIPTÁR 1994), melyek az őket követő kötőhangzót nyílttá teszik. A kötőhangzó [+alsó] jegyértékű, a hátsó nyelvvállású változat az *a* (pl. *gáz*-ok, de *ház*-ak), az elülső az *e* (pl. *bűz*-ök, de *fil*-ek). További sajátossága a nyitótöveknek, hogy a tárgyrag *t*-je előtt akkor is kívánnak kötőhangzót, amikor a rendes tövek nem (pl. *gázt*, de *házat*; *bűzt*, de *fület*). – Analógiás hatást természetesen a nyitótövek is válthatnak ki. A *fájl* főnév esetében elképzelhető a *fájlat* alak (417 Google-talalat, vö. RUNG 2011: 230–231), előfordulási aránya azonban elenyésző a kötőhangzó nélkül álló *fájlt* alakkal szemben (1 240 000 talalat). Jelen írás a kötőhangzó megjelenését és meg nem jelenését hivatott vizsgálni, nem pedig a kötőhangzó minőségét. A nyitótövek pedig erre a kérdésre nem adnak magyarázatot, hiszen a nyitótöveknél mindig jelenik meg magánhangzó.

alak analógiás erejével magyarázni a *Hepburn* főnév viselkedését pedig nem kielégítő. Hiszen ha az *rn*-re végződő, tárgyasetben kötőhangzó nélkül álló főnevekre mindössze egyetlen példánk van, azt joggal tarthatjuk alulreprezentáltnak, és nem tulajdoníthatunk neki kellően erős analógiás hatást. Valószínűleg a legerősebb analógiás hatást az olyan magyar monomorfemikus, nem nyitótövek bandája fejt ki a *Hepburn* alakra, melyek *n*-re végződnek, utolsó magánhangzójuk *ö*, tárgyasetben pedig kötőhangzó nélkül állnak. Ilyenek például az *ön*, *börtön*, *öszön*, *kölcsön*.

5. Összefoglalás. Az idegen eredetű, kettős és hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő főnevek tárgyasetben lévő alakját a magyar nyelvhasználók sok esetben kötőhangzó megjelenése nélkül képezik, de előfordulnak kötőhangzóval ellátott alakok is. Az egymással rivalizáló adatpárookra több forrásból fakadó analógiás erők hatnak. Miután bemutattam az analógiás nyelvmelet mibenlétét, és ismerttettem a vizsgálandó adatokat, analógiás keretben igyekeztem leírni a jelenséget. Az analógiás hatást kiváltani képes szavakat csoportokba, ún. bandákba soroltam.

Megállapítottam, hogy a vizsgált, hármas mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevek tárgyasetben lévő alakjának képzése során két banda gyakorolhat jelentősebb hatást a magyar nyelvhasználókra. A *ksz*-re vagy *psz*-re végződő magyar monomorfemikus főnevek bandája megköveteli a kötőhangzó jelenlétét, ez a banda hat tehát erősebben az olyan nyelvhasználókra, akik például a *Hanks* tulajdonnév tárgyasetű alakját *Hankset*-nek ejtik. A másik jelentős banda azon magyar monomorfemikus főnevek csoportja, melyek nem tartalmaznak elágazó kódát, *sz*-re végződnek, és nem várnak el kötőhangzót tárgyasetben.

A vizsgált kettős mássalhangzó-kapcsolatra végződő idegen eredetű főnevekre a *fájl* és *Hepburn* szó kivételével a (C)VCC struktúrájú monomorfemikus nem nyitótövek bandája, melyek elágazó kódájának első hangja *r* vagy *l* nem nazális zengőhang, gyakorolja a legjelentősebb analógiás hatást. Az *Earth* alakra azonban jelentős analógiás hatást tud még gyakorolni a nem nyitótö, monomorfemikus, *sz*-re végződő főnevek csoportja, ami a kötőhangzó nélkül álló alakváltozatok nagyszámú előfordulásáért felelős. A *fájl* főnévre a legerősebben az *l*-re végződő, monomorfemikus nem nyitótövek bandája hat, mely a kötőhangzó nélküli alakváltozatot kívánja meg tárgyasetben, a *Hepburn* alakra pedig az *n*-re végződő nem nyitótövek bandája, melyek utolsó magánhangzója *ö*, tárgyasetben pedig kötőhangzó nélkül állnak.

Kulcsszók: analógia, bandák, tárgyaset, extraszillabikusság, kötőhangzó, mássalhangzó-kapcsolat.

Hivatkozott irodalom

- BLEVINS, JAMES P. – BLEVINS, JULIETTE 2009. Introduction: Analogy in grammar. In: BLEVINS, JAMES P. – BLEVINS, JULIETTE eds., *Analogy in grammar. Form and Acquisition*. Oxford University Press, Oxford – New York. 1–12. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199547548.003.0001>
- GERKEN, LOUANN – WILSON, RACHEL – GÓMEZ, REBECCA – NURMSOO, ERIKA 2009. The relation between linguistic analogies and lexical categories. BLEVINS, JAMES

- P. – BLEVINS, JULIETTE eds., *Analogy in grammar. Form and Acquisition*. Oxford University Press, Oxford – New York. 101–117. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199547548.003.0001>
- KÁLMÁN LÁSZLÓ – REBRUS PÉTER – TÖRKENCZY MIKLÓS 2011a. Ingadozás és diakrónia. In: É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és diakrónia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba. 191–203.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ – REBRUS PÉTER – TÖRKENCZY MIKLÓS 2011b. Lehet-e az analógiás nyelvelmélet szinkrón? (A semleges magánhangzók viselkedése tövekben és toldalékokban). In: KÁDÁR EDIT – SZILÁGYI N. SÁNDOR szerk., *Szinkronikus nyelveírás és diakrónia*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár. 31–45.
- LANTAY GYULA 2017. Idegen eredetű, jelölt mássalhangzó kapcsolatra végződő tövek tárgyesete a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 141: 478–489.
- NÁDASDY ÁDÁM – SIPTÁR PÉTER 1994. A magánhangzók. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 42–182.
- RUNG ANDRÁS 2011. *Magyar főnévi alaktani jelenségek analógiás megközelítésben*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- TÖRKENCZY MIKLÓS 1994. A szótag. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 273–392.
- TÖRKENCZY MIKLÓS – SIPTÁR PÉTER 2000. Magánhangzó ~ semmi váltakozások a magyarban. *Nyelvtudományi Közlemények* 97: 64–130.

An analogical approach to the behaviour of stems of foreign origin with marked consonant clusters at the end in the accusative case in Hungarian

This paper examines nouns of foreign origin with strongly marked consonant clusters at the end and how they behave when Hungarian native speakers inflect them for the accusative case. Unlike other Hungarian nouns (or what speakers reckon as Hungarian nouns), a significant part of Hungarian native speakers add the accusative case marker to these nouns without a linking vowel (e.g. *taps* > *tapsot* [tɒpʃ] > [tɒpʃot] ‘applause, nom. > acc.’ but *Hanks* > *Hankst* [hɛŋks] > [hɛŋkst]) which is highly unexpected. The investigation took place within the model of analogical grammar. The gang of monomorphemic Hungarian nouns that end in the consonant clusters [ks], [ns], or [ps] facilitates the appearance of a linking vowel in recent words of foreign origin with three consonants at the end when Hungarian speakers inflect them for the accusative case. When, on the other hand, there is no linking vowel at the end of the nouns of foreign origin in the accusative, the gang that affects them comprises those Hungarian monomorphemic nouns which have non-branching codas with an [s] in them. There are three gangs that affect the nouns of foreign origin with two consonants at the end. The first one is where the branching coda’s first consonant is [r] or [l] and a linking vowel is required. The second and third gangs comprise Hungarian monomorphemic nouns that have non-branching codas with an [l] (in the case of the second gang) or with an [n] (in the case of the third gang). These two gangs allow their members to exhibit the absence of a linking vowel when they are in the accusative case.

Keywords: analogical grammar, gangs, accusative case, extrasyllabicity, linking vowel, consonant cluster.

LANTAY GYULA
Szegedi Tudományegyetem